

УДК 159:351.745.5(477)

Андросюк В. Г. – кандидат психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Феномен адаптації в контексті діяльності нової поліції України

Проаналізовано проблематику професійної адаптації поліцейських до умов та особливостей професійної правоохоронної діяльності. Першочерговим визначено завдання щодо вивчення соціального стану й самопочуття поліцейського, соціальних явищ і процесів, що відбуваються не лише в суспільстві, а й у поліцейському середовищі, їх особливостей і тенденцій розвитку. Запропоновано дефініцію професійної адаптації. Встановлено основні критерії адаптованості поліцейського.

Ключові слова: професійна діяльність, професійна адаптація, ціннісні орієнтації, самопочуття, професійний ризик, критерії адаптованості.

Радикальні перетворення в системі МВС України стосуються фундаментальних економічних, політичних, соціальних і духовних засад діяльності поліції України. Відсутність правонаступництва колишньої міліції та поліції, принципове державницьке рішення про створення, а не реформування нової поліції свідчить про необхідність ревізії наріжних засад організації поліцейської діяльності, визначення ролі та місця нової поліції в суспільній системі України. Концептуальним стрижнем цього процесу має стати орієнтування на особистість поліцейського, його інтереси, потреби й запити. Це актуалізує завдання щодо вивчення соціального стану та самопочуття людини в погонах, соціальних явищ і процесів, що відбуваються не лише в суспільстві, а й у поліцейському середовищі, їхніх особливостей і тенденцій розвитку.

Важливою детермінантою ефективної роботи поліції в соціумі України є суспільна згода – одна з визначальних цінностей цивілізованого в правовому аспекті суспільства.

Ця згода є умовою продуктивної взаємодії поліцейських з населенням під час виконання службових завдань. Основним механізмом взаємодії, згідно зі ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію», є партнерство – така система стосунків суб'єктів взаємодії, за якої досягнення спільної мети відбувається за рахунок узгодженості розподілених зусиль (співпраця) за умов збереження статусних відмінностей і відповідних соціальних функцій. Декларовано основний критерій, за яким ефективність діяльності поліції має бути оцінена, зокрема, за показником рівня довіри населення.

На жаль, рівень соціального оптимізму, який супроводжував діяльність поліції на перших етапах її функціонування, нині суттєво знизився. Зокрема, близько 65 % населення оцінює роботу поліції задовільно і добре за напрямками охорони громадського порядку та забезпечення безпеки дорожнього руху. Протидію легким і середньої тяжкості правопорушенням, а також своєчасне реагування на посягання щодо майна громадян задовільно оцінили близько 50 % опитаних. Приблизно 45 % громадян позитивно оцінили протидію поліції правопорушенням у сфері економічної та організованої злочинності. Найнижчі показники (25 %) встановлено щодо протидії хабарництву та корупції. Зазначене свідчить про зниження рівня довіри населення до поліції, а отже, негативно характеризує зусилля правоохоронців щодо підтримання законності в державі.

Низка причин об'єктивного характеру – економічні, політичні та соціальні негаразди, які супроводжують будь-яку радикальну перебудову держави, завищені соціальні очікування громадськості від реформованої правоохоронної системи, інерційність соціальних процесів і дефекти суспільної правосвідомості є інгібіторами термінових прогресивних змін. Крім цього, формування нового професійного ядра в поліції, яке формують громадяни без належного досвіду правоохоронної роботи, відбувається з певними труднощами і проблемами. Негараздів додають і засоби масової інформації, які звикли до негативного висвітлення діяльності міліції, тому намагаються акцентувати увагу громадськості на окремих випадках помилок і правопорушень з боку поліції, чим культивують посилення суспільної недовіри. Зазначене призводить до зневіри нових поліцейських у їхньому високому призначенні, перспективному майбутньому, спроможності продуктивно впливати на стан

оперативної обстановки в країні, зрештою – до формування в них негативного самопочуття та здатності до самореалізації.

До найважливіших соціальних і психологічних явищ, які визначають, з одного боку, самопочуття поліцейського, а з іншого – ефективність його професійної діяльності, належать адаптаційні процеси. Саме в межах цього процесу переплітаються соціальні інтереси особи й колективу, реалізується основне соціальне призначення нової поліції України – професіоналів і професійної організації.

Проблема адаптації нині стосується широкого спектру біологічних, соціальних, психологічних, економічних, екологічних та інших питань, які зумовлюють не лише матеріальну, а й духовну діяльність людини. «Адаптація як об'єкт дослідження є своєрідним науковим перехрестям, де поєднуються магістральні напрями вивчення провідних фундаментальних проблем... це перехрестя належить, мабуть, до категорії найбільш складних, аварійно небезпечних: тут немає ще надійного покажчика рух», – влучно зауважено в одній з наукових праць [1, с. 5].

Аналізуючи поняття «адаптація», вважаємо обґрунтованою позицію Є. В. Таранова, який визначає її як процес формування в особистості позитивного ставлення до завдань, традицій і перспектив організації, завдяки якому особистість активно включається в нову для неї діяльність, систему міжособистісних відносин, суспільно-політичне та культурне життя організації, знаходить там умови для самореалізації та перетворює нове середовище на основу своєї життєдіяльності [2, с. 12].

Мета статті полягає у висвітленні проблеми входження молодого поліцейського в професійне середовище, чинників його пристосування до умов нової для нього професійної діяльності. Для цього необхідно: 1) визначити поняття «Професійна адаптація»; 2) схарактеризувати змістовні відмінності в розумінні соціалізації та адаптації; 3) з'ясувати чинники адаптаційного процесу; 4) окреслити критерії формування професійної адаптованості нових поліцейських.

Професійна адаптація – це пристосування людини до нових для неї умов праці, оволодіння ціннісними орієнтаціями в межах професії, усвідомлення мотивів і цілей, зближення внутрішніх нормативів поведінки особистості та професійної групи, освоєння компонентів професійної діяльності – її завдань, предмета, способів, засобів, результату й умов. Професійна

адаптація молодого поліцейського виявляється у формуванні нових моделей поведінки, адекватних умовам нового суспільного та професійного середовища, до умов професійної діяльності. «Її вирізняють принципово нові підходи в організації структури й діяльності, принципово нові орієнтири та цінності службової поведінки поліцейського» [3, с. 18].

Провідним принципом дослідження професійної адаптації нових поліцейських є єдність спеціалізованої діяльності та відносин як проекції притаманної суспільству єдності соціальної діяльності й стосунків в умовах конкретного службово-професійного середовища. Діяльність з охорони публічного порядку і стосунки, що складаються між суб'єктами цієї діяльності, визначають специфіку діяльності міліцейських колективів, їх соціальну організацію, структуру, професійні ролі, зміст, прийоми і способи взаємодії. Тому професійну адаптацію не можна розглядати інакше, ніж через систему соціальних стосунків, що складаються в конкретних умовах місця і часу між молодими поліцейськими та представниками певних соціальних спільнот, об'єднаних соціальними, політичними, релігійними, професійними властивостями і зумовлених ними соціальних інтересів. Крім того, суспільні стосунки нових поліцейських формуються в процесі соціальної діяльності, тобто сукупності дій працівників у соціальній поліцейській організації у зв'язку з досягненням службово-професійних цілей, інтересів, задоволенням адаптаційних потреб. Таким чином, професійна адаптація поліцейського не може бути особливою діяльністю, вилюченою з контексту конкретної соціальної дійсності. Вона є лише специфічною професійною діяльністю для досягнення загально- і спеціально-адаптаційних, але службово-професійних за своєю сутністю, цілей інтеграції в соціальну дійсність і використання специфічних адаптаційних засобів досягнення цих цілей.

Важливим питанням оптимізації професійної адаптації нових поліцейських до умов і способів професійної діяльності є розуміння її механізму. Професійна адаптація як соціальний процес вимагає доволі чіткого розмежування понять «соціалізація» і «адаптація», оскільки її нерідко ототожнюють із соціалізацією. Деякі науковці [4; 5] вважають адаптацію складовою соціалізації. Зокрема, Г. В. Осіпов у соціалізації індивіда виокремлює дві складові – соціальну адаптацію та інтеріоризацію. «Перша означає пристосування індивіда до

соціально-економічних умов, рольових функцій, соціальних норм, що складаються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, до соціальних груп і соціальних організацій, соціальних інститутів, які є середовищем його життєдіяльності. Процес адаптації – це перша фаза соціалізації індивіда. Друга фаза – інтеріоризація, процес включення соціальних норм і цінностей у внутрішній світ людини» [6, с. 98–99].

Протилежну позицію, тобто розуміння адаптації як ширшого поняття, обстоюють учені, які вважають її сутністю процес життєдіяльності, що здійснюється за допомогою двох програм розвитку – біологічної та соціальної [7, с. 7]. Представники цього напрямку тлумачать адаптацію як глибинний соціальний процес, а соціалізацію визнають формою адаптації, її складовою.

У контексті цієї проблематики предметно наближеними є поняття «соціалізація» і «професіоналізація». Зокрема, якщо соціалізація відображає процес становлення особистості, то професіоналізація стосується становлення особистості як професіонала. В обох випадках провідною ознакою є безперервність процесу: соціалізації – протягом усього життя людини, а професіоналізації – протягом періоду її професійної життєдіяльності. Тобто професійна адаптація є органічним етапом професіоналізації, який передуює гармонізації особи з професією, формуванню майстерності та внутрішньо особистісному комфорту в професійному житті. Соціалізація особистості відбувається шляхом засвоєння, інтеріоризації соціальних норм, цінностей, установок. Натомість професіоналізація та неодмінний її етап – професійна адаптація – реалізуються за допомогою механізму освоєння, оволодіння, опанування умовами праці, нормативами професійної поведінки, компонентами професійної діяльності: її завданнями, предметом, способами, засобами, результатом, тобто нового професійного середовища. Зазначене узагальнив у дефініції професійної адаптації науковець В. В. Конопльов, трактуючи її як діяльність щодо освоєння функціональних ролей у сфері службово-професійних стосунків, що характеризується станом системи «Особистість співробітника поліції – службове середовище» [8, с. 4].

Сутнісною характеристикою ефективності функціонування механізму професійної адаптації молодого поліцейського слід вважати результативність самодіяльності особистості щодо

засвоєння статусно-рольових і нормативних вимог, орієнтацій, умов нового соціального середовища, зокрема:

а) ступінь прийняття нормативів та орієнтацій нового соціального середовища (професійної команди, колективу, організації);

б) рівень оволодіння типовими формами предметної, професійної діяльності;

в) міру включення у форми організаційної взаємодії в професійній групі;

г) здатність виконувати типові професійні завдання шляхом використання нормативних способів поведінки і дій;

д) ступінь урівноваженості в системі «особистість–середовище», узгодження спільних та індивідуальних інтересів, орієнтованості на досягнення колективних, групових й особистих цілей.

Під час етапів адаптованості особистості відбувається перехід від кількісних змін (розширення кола знань, оволодіння способами та прийомами нових дій, послідовне формування впевненості у власних силах, внутрішнього позитивного ставлення до нових завдань та умов діяльності, поведінки) до якісних змін у структурі особистості поліцейського, що дають йому змогу успішно оволодівати новими видами діяльності.

Системний підхід надає можливість із міждисциплінарних позицій оцінити професійну адаптацію як багаторівневе явище складно організованої біологічної, психологічної та соціальної сутності, у якому провідну роль відіграє соціальна обумовленість. Негаразди адаптованості поліцейського, спричинені недоліками процесу соціалізації (входження в суспільне середовище, статусно-рольовий конфлікт тощо) досить часто призводять до соціальної дезадаптації – часткової або повної втрати особистістю здатності пристосовуватися до умов соціального середовища. Соціальна дезадаптація означає порушення взаємодії поліцейського із середовищем, що характеризується неможливістю здійснення ним у конкретних мікросоціальних умовах своєї позитивної соціальної ролі, що відповідає його можливостям. Натомість результат негативного впливу психологічних чинників (брак професійно необхідних якостей, когнітивний дисонанс, рольова невідповідність) відображається в дезадаптації на рівні несприятливого психічного стану особистості, що виникає внаслідок

невідповідності психологічного або психофізіологічного статусу вимогам нової соціальної ситуації (ролі). За умови збереження в поліцейського позитивної орієнтації на самореалізацію в професійній діяльності психологічна дезадаптованість загострює, актуалізує в молодого працівника адаптивну потребу у відновленні порушеної гомеостатичної рівноваги між ним і соціальним оточенням. Саме так, на наш погляд, реагує психіка людини на «зіткнення» з новим середовищем. Тому Г. Сельє [9] визначав стрес як загальний адаптаційний синдром, акцентуючи на психофізіологічному аспекті професійної адаптації, наслідком якого є зміна низки психічних процесів, станів, властивостей, утворень, обумовлених біологічною природою людини (професійне сприйняття, мова, мислення тощо).

Важливою є роль функціональних ризиків, супутніх професійній поліцейській діяльності, які безпосередньо або побічно можуть бути співпричиною дезадаптації. До них, наприклад, належать: ризик порушення законності, прав і законних інтересів громадян під час реалізації службових заходів; ризик у процесі застосування зброї (ситуацій професійної діяльності, пов'язаної з можливістю перевищення меж необхідної оборони, коли настає відповідальність за правомірність таких дій співробітників); ризик необ'єктивної, помилкової оцінки інформації, прийняття неправильних рішень тощо. Індикаторами функціонального ризику можуть бути як об'єктивні, так і суб'єктивні показники, що характеризують особливості професійної діяльності й умови праці, відносини з колегами та правопорушниками, задоволеність людини займаною посадою і супутніми їй професійними обов'язками, правовою захищеністю, родинними стосунками тощо [10].

Зазначене дає змогу окреслити низку перспективних орієнтирів психологічної роботи з новими поліцейськими, які сприятимуть, з одного боку, оптимізації професійної адаптованості, а з іншого – зменшенню варіативності негативних особистісних і поведінкових наслідків неадекватної професіоналізації: формуванню достатнього рівня мотивації поліцейського до оволодіння професійними компетенціями; активній включеності в систему міжособистісних комунікацій у професійному колективі (команді); стимулюванню схильності до саморозвитку та самореалізації; перманентній діагностиці стану психологічного комфорту і фізичного самопочуття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вопросы психологической адаптации : сб. ст. – Новосибирск : Сибир. филиал АМН СРСР, 1974. – 314 с.
2. Таранов Е. В. Психологические проблемы взаимной адаптации человека и машины в системах управления / Е. В. Таранов // Психологические проблемы эффективности деятельности производственных коллективов : тезы докл. науч.-практ. конф. – Курган, 1981. – С. 12–18.
3. Расходчиков Е. В. Эффективность адаптации сотрудников налоговой полиции к деятельности в экстремальных условиях : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Расходчиков Евгений Васильевич. – Москва, 1998. – 191 с.
4. Кон И. С. Психология юношеского возраста : учеб. пособие / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 90 с.
5. Милославова И. А. Адаптация как социально-психологическое явление / И. А. Милославова // Социальная психология и философия. – 1973. – Вып. 2. – С. 116–118.
6. Осипов Г. В. Социология / Г. В. Осипов. – М. : Мысль 1990. – 418 с.
7. Югай Г. А. Общая теория жизни / Г. А. Югай. – М. : Наука, 1983. – 241 с.
8. Коноплев В. В. Психологическая адаптация курсантов вузов МВД Украины к деятельности подразделений криминальной милиции : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Коноплев Вячеслав Вячеславович. – Киев : НАВСУ, 1999. – 16 с.
9. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – М. : Прогресс, 1982. – 128 с.
10. Гамаюнова А. В. Актуальные проблемы адаптации сотрудника полиции в социуме / А. В. Гамаюнова // Социологические науки. – 2014. – № 24-1. – С. 14–32.

REFERENCES

1. *Voprosy psihologicheskoi adaptacii [Issues of psychological adaptation]*. Novosibirsk: Sibir. filial AMN SRSR [in Russian].
2. Taranov, E.V. (1981). Psihologicheskie problemy vzaimnoi adaptacii cheloveka i mashiny v sistemah upravleniia [Psychological problems of mutual adaptation of man and machine in control systems]. *Psihologicheskie problemy effektivnosti deiatelnosti proizvodstvennyh kolektivov*, *Psychological problems of the effectiveness of production teams*: Proceedings of the Scientific and Practical Conference. (pp. 12-18). Kurgan [in Russian].

3. Rashodchikov, E.V. (1998). Effektivnost adaptacii sotrudnikov nalogovoi policii k deiatelnosti v ekstremal'nykh usloviyakh [Effectiveness of adaptation of tax police officers to activities in extreme conditions]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
4. Kon, I.S. (1979). *Psihologiya yunosheskogo vozrasta [Psychology of adolescence]*. Moscow: Prosveschenie [in Russian].
5. Miloslavova, I.A. (1973). Adaptaciya kak socialno-psihologicheskoe yavlenie [Adaptation as a socio-psychological phenomenon]. *Sotsialnaya psihologiya i filosofiya, Social Psychology and Philosophy*, 2, 116-118 [in Russian].
6. Osipov, G.V. (1990). *Sociologiya [Sociology]*. Moscow: Mysl [in Russian].
7. Yugai, G.A. (1983). *Obschaya teoriya jyzni [The general theory of life]*. Moscow: Nauka [in Russian].
8. Konoplev, V.V. (1999). Psihologicheskaya adaptaciya kursantov vuzov MVD Ukrainy k deiatelnosti podrazdelenii kriminalnoi milicii [Psychological adaptation of cadets of high schools of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to the activities of criminal police units]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev: NAVSU [in Russian].
9. Sele, G. (1982). *Stress bez distressa [Stress without distress]*. Moscow: Progress [in Russian].
10. Gamaiunova, A.V. (214). Aktualnye problemy adaptacii sotrudnika policii v sociume [Actual problems of adaptation of a police officer in society]. *Sociologicheskie nauki, Sociological sciences*, 24-1, 14-32 [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 26.10.2017
